

יונתן ד' סרנה

זהויות במפגש

יהודים באמריקה במבחן הזמן

מאנגלית: יוסי מילוא

מרכז זלמן שזר לחקר תולדות העם היהודי
ירושלים

Originally published in English by the University of Nebraska Press as
Coming to Terms with America: Essays on Jewish History, Religion, and Culture
Copyright © 2021 by Jonathan D. Sarna, A JPS Scholar of Distinction Book Series
Hebrew edition published by arrangement with Jonathan D. Sarna

המערכת המדעית

פרופ' ג'רמי כהן – יו"ר, פרופ' גור אלרואי, פרופ' אלישבע באומגרטן,
פרופ' גרשון בקון, פרופ' ירון הראל, פרופ' כנה ורמן, מר יחזקאל חובב

עריכה לשונית: הדס אחיטוב
מנהל ההוצאה לאור: עזרא ברום
עורך ראשי: יחזקאל חובב
הפקה והבאה לדפוס: נעה גרינולד־עסיס

ספר זה יוצא לאור בסיוע

משרד התרבות והספורט

איור העטיפה: פרט מתוך (Adolph Schermer (American, b. Austria-Hungary, 1846–1934).
Pieced Sampler Quilt, ca. 1887. Pieced, appliquéd, and embroidered silk, satin, and velvet.
57 × 71 3/4 inches. Photo: Steven Paneccasio. Courtesy of the Hudson River Museum

מסת"ב: 3–395–227–965–978

מספר קטלוגי: 185–1126

© כל הזכויות שמורות למרכז זלמן שזר לחקר תולדות העם היהודי, ירושלים, תשפ"ד 2023
אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו, בשום צורה ובשום אופן, אלקטרוני או מכני,
לרבות צילום או הקלטה, ללא קבלת אישור בכתב מהמוציא לאור.

סדר ועימוד: אירית נחום

הדפסה: דפוס איילון

ירושלים

לרות,
שליוותה אותי לכל אורך המסע הזה

'וימה' אִשָּׁה מְשֻׁכָּלֶת' (משלי יט, יד)

תוכן העניינים

13	הקדמה
15	דברי תודה
17	פתח דבר
17	בין שתי תרבויות
19	עיצובה של התרבות היהודית האמריקנית
21	אמונות מתנגשות
23	שאלה תרבותית והתנגדות תרבותית באמריקה

חלק ראשון: בין שתי תרבויות

27	פרק ראשון: פולחן הסינתזה בתרבות יהודי אמריקה
28	'ככל שאדם הוא אמריקני טוב כך הוא יהודי טוב'
32	התפשטות היהדות האמריקנית
36	מיזוג הזהות היהודית והאמריקנית
42	פולחן הסינתזה באיקונוגרפיה
49	מפולחן הסינתזה לרטוריקה של מתחים
51	פרק שני: הדמוקרטיזציה של היהדות האמריקנית
52	מרידה בסמכות דתית בפילדלפיה
56	חלחול ערכים דמוקרטיים לבית הכנסת בריצ'מונד
58	עליית המנהיגות הצעירה והסדרי ישיבה חדשים
60	התגברות התסיסה והאצת קצב החירויות
63	הפרישה מבתי הכנסת המסורתיים

66	פרק שלישי: תפילות לשלום ממשלת ארצות הברית
67	תפילות לשלום המלכות
85	תפילה לשלום מדינת ישראל

87	פרק רביעי: חזונם הנשגב של יהודי סינסינטי
88	חזון המייסדים
92	בואם של יהודי גרמניה
94	'רבים מעשירי העיר הם יהודים'
98	היטמעות – ואפליה
102	'לולא תמיכת היהודים'
108	'לשמר את דתנו ולחבב אותה על הכול'
114	גן העדן האבוד

	פרק חמישי: בוסטון: בין אתונה לירושלים
118	יהודי בוסטון בפרספקטיבה היסטורית
118	שורשיה היהודיים של בוסטון
124	יהודי בוסטון ושכניהם
132	טיפוח חיי הרוח

	פרק שישי: ההולכים נגד הזרם: יהודים חתרנים בראשית התרבות
137	האמריקנית
138	פורצי גדר יהודים ראשונים
139	שמואל בנימין הֶלְפֶּרְט יהודה
143	יצחק גומֶזוּ הבן
145	סולומון הנרי ג'קסון וסיכול מאמצי המיסיון
148	אוריה פ' לוי
151	צ'רלס קליאוֹמָנס קולמן כהן
151	אָרְנֶסְטִין רוז

חלק שני: עיצובה של התרבות היהודית האמריקנית

- 157 פרק שביעי: התעוררות יהודית באמריקה בשלהי המאה התשע עשרה
- 157 הגירה כהסבר
- 160 תחייה יהודית באמריקה
- 163 מביטחון עצמי למשבר
- 164 קריאות ל'אמריקה נוצרית'
- 167 תחייה 'מלמטה למעלה'
- 171 המנהיגים החדשים
- 173 תפקיד הנשים בהתעוררות היהודית
- 182 השינוי ביהדות הרפורמית – מצע פיטסבורג
- 185 שינוי פרדיגמה

- 187 פרק שמיני: התפתחות ארון הספרים היהודי בארצות הברית
- 189 מפגיור לקדמה
- 191 ריבוי ופיצול
- 192 הפצעת התרבות היהודית-אמריקנית
- 196 'ספרייה גדולה חיונית מאין כמוה'
- 197 ספריית שיף לקלאסיקה יהודית
- 198 הדפוס העברי: מהעולם הישן אל העולם החדש
- 199 שני חזונות של הוצאה לאור יהודית
- 199 קהילה מפוצלת
- 201 אחדות באמצעות ספרים
- 202 השואה
- 203 חדירת הספר היהודי לזרם המרכזי אחרי המלחמה

- פרק תשיעי: טקסטים נצחיים או ענייני דיומא?
- 205 חזונות מתחרים בבית המדרש לרבנים
- 205 הסמינר החדש
- 209 המתח בין חקר טקסטים לספרות פופולרית
- 221 שפת השיח המחקרי – בין עברית לאנגלית
- 225 בין 'מגדל השן' האקדמי ליציאה אל הציבור הרחב

חלק שלישי: אמונות מתנגשות

- 235 פרק עשירי: תגובת יהודי אמריקה למיסיון הנוצרי במאה התשע עשרה
236 מאמצי המרה בתקופה הקולוניאלית
239 התגובה הפולמוסית
248 פרסום בפרהסיה על נוצרים שהתגיירו
249 הכפשה כפורקן
252 אסטרטגיות פעולה למאבק במיסיונרים
253 תרומת המיסיון לגיבוש הזהות היהודית
- 257 פרק אחד עשר: היהודי המיתי והיהודי האמיתי
258 השנים הראשונות של הרפובליקה
260 גישות סותרות כלפי היהודים – צ'יילד ולוֹן
262 הכרה בפער – מיִלְדוֹלר
262 פתרון הדיסוננס הקוגניטיבי בעניין היהודים
271 תגובת יהודי אמריקה

חלק רביעי: שאילה תרבותית והתנגדות תרבותית באמריקה

- 279 פרק שנים עשר: עיון בשני ספרי לימוד יהודיים במאה התשע עשרה
280 בתי הספר של יום ראשון
282 דגמים מתחרים של חינוך דתי
285 קטְכּוּזם ליהודים
292 'דיאלוגים' על התנ"ך בין יהודים לפרוטסטנטים
- 297 פרק שלושה עשר: איבה בין נוצרים ליהודים בארצות הברית
298 מאיבה לאהבה: 'אהבה' ככלי להמרת דת
303 ביקורת על יהודים מתוך אהבה
309 קידום ההרמוניה בין נוצרים ליהודים בארצות הברית

313	פרק ארבעה עשר: נוצרים ושאינם נוצרים בשוק הדתות של אמריקה
316	בין רוב נוצרי למיעוט שאינו נוצרי
322	ישוב זכויות הרוב עם זכויות המיעוט
325	לקראת שוק דתות חופשי
327	פרק חמישה עשר: דילמות של יהודי אמריקה בענייני דת ומדינה
328	'אומה נוצרית אנו': מגמות של אמריקה הנוצרית
342	התמודדות עם שלוש דילמות בסוגיית דת ומדינה
350	רשימה ביבליוגרפית
397	מפתחות
397	א. אישים
404	ב. מקומות
405	ג. נושאים

הקדמה

התיאולוג האמריקני הרווי קוקס ציין פעם כי 'דתות מעטות בלבד מצליחות לחמוק משינוי כשהן מתנגשות עם דתות אחרות או באות אתן במגע הדדי. רובן יוצאות נשכרות ממפגשים אלה'.¹ ספר זה בוחן את אמירתו של קוקס ביחס ליהודים.

בחמישה עשר פרקי הספר נבחנות פעולות גומלין מסוגים שונים: חברתיות, פוליטיות, דתיות ותרבותיות. הפרקים נפרשים על פני תולדות היהודים באמריקה למן השנים הראשונות שלאחר המהפכה האמריקנית ועד ימינו, ומה שמקשר ביניהם הוא הדגשת המפגש עצמו. הם בוחנים את הדרכים הרבות שבהן פעלו היהודים ביחסי גומלין עם סביבתם: פעמים שאלו ממנה, פעמים התנגדו לה, אבל מעולם לא התעלמו ממנה.

כשהזמין אותי הרב בארי ל' שוורץ, מנהל 'האגודה היהודית להוצאה לאור' (JPS), לכתוב ספר בסדרת 'חוקר מצטיין' של האגודה, חשבתי בתחילה לקבץ את מיטב מאמריי שזכו להצלחה. אבי-מורי, חוקר המקרא הנודע נחום מ' סרנה ז"ל, שתרגם גם כן לסדרה זו, כתב בהקדמה לקובץ מאמריו: 'מטבע הדברים, מפעל חייו של חוקר מפוזר בדרך כלל בכתבי עת מקצועיים ורובו אינו נגיש לקוראים משכילים שאינם חוקרים'.² התכוונתי אפוא ללכת בדרכי אבי ולקבץ יחד את מיטב מאמריי בין דפי כריכתו של ספר אחד.

אבל כשחזרתי וקראתי את מאמריי השונים הבחנתי בקו מקשר העובר ברבים מהם כחוט השני, מה שהעלה את הרעיון לכרוך יחד מאמרים הקשורים זה לזה בקשר תמטי הדוק. אמנם השתמע מכך שיהיה עליי להשמיט כמה מאמרים שאני גאה בהם, אבל נקרתה בפניי ההודמנות להתמקד בנושא שעד כה לא נחקר די הצורך. עדיין התקשיתי להחליט מה לכלול בספר ומה לא, ובנקל יכולתי לדחוס בו מספר כפול של פרקים, אבל החלטתי להעדיף דווקא מאמרים שראו אור בכתבי עת נפוצים פחות ולא את המאמרים הידועים באופן יחסי.

כל המאמרים בספר זה כבר ראו אור באנגלית בעבר והם מייצגים כמעט ארבעה עשורים של מחקר. כולם נבדקו על ידי ונערכו מחדש, וכמה מהם עודכנו לפי ממצאים עדכניים. הם אף נבחרו, אורגנו והוצגו כך שיאירו את הקשרים ביניהם.

Cox, *Seduction of the Spirit*, p. 121 1

Nahum Sarna, *Studies in Biblical Interpretation*, Michigan 2000, p. xxii 2

הקדמה

כל מאמר עוסק בנושא אחר וכשהם מקובצים כאן לראשונה יחד, הם מאירים באור חזק את הדרכים שבהן הסכימו היהודים עם אמריקה – עמדו אֶתה בקשרי גומלין, התנגשו אותה, שינו אותה והניחו לה לשנותם.

דברי תודה

אין גבול לגאוותי על שנבחרתי לקחת חלק בסדרת 'חוקר מצטיין' של 'האגודה היהודית להוצאה לאור'. זכות גדולה נפלה בחלקי להכיר כל אחד מן החוקרים שנבחרו לפניי לסדרה יוקרתית זו. איזה כבוד להימנות עמם בעצמי!

במיוחד אני אסיר תודה לרב בארי ל' שוורץ, על היוזמה שבזכותה יצא הספר הזה לאור. עשרים שנה אחרי שראה אור ספרו של אבי, 'מחקרים בפרשנות המקרא' (*Studies in Biblical Interpretation*), ציין באוזניי הרב שוורץ שאני הראשון מבני 'הדור השני' של חוקרי סדרה זו. ג'י וינינגר, העורכת הראשית של 'האגודה היהודית להוצאה לאור', תרמה לטקסט את כישורי העריכה המעולים שלה ושיפרה אותו בדרכים רבות. חיל שאפל, סטודנט באוניברסיטת ברנדייס, עזר לי בהכנת הספר. הוא טיפל בעניינים טכניים רבים שבדאי הייתי מתקשה בהם. אנשי הסגל של מרכז שוסטרמן לחקר ישראל באוניברסיטת ברנדייס, ובייחוד המנהלים העמיתים ריסא סיגר וד"ר שיינה וייס, עזרו מאוד גם הם.

אוניברסיטת ברנדייס היא ביתי המקצועי מזה שלושים שנה. הסגל שלה, כיום בראשות הנשיא רונלד ד' ליבוביץ, ואנשי המחלקה ללימודי היהדות והמזרח הקרוב, שבה אני משמש יו"ר הקתדרה על שם ג'וזף ובל בראון להיסטוריה יהודית-אמריקנית, אפשרו לי להקדיש את זמני למחקריי. תודה גם לספריית אוניברסיטת ברנדייס ולשירות ההשאלה שלה על עזרתם.

חברים, מלומדים וסטודנטים (שכמה מהם היו בינתיים לחוקרים בזכות עצמם) עזרו לי בכל מיני דרכים בעבודת המחקר על המאמרים האלה. רוב תודות לג'ונתן אַמְנֵט, פְּלִישָׁה קְרֵמָן, רובין קאהן, ארתור קירון, אדם מנדלסון, אווה מורבסקה, מרק ריידר, נסה רפפורט, משה שרמן, אלן סמית, דייוויד סטאר, בנג'מין סטיינר, אלן אומנסקי, סול ואקס וגארי זולה. הלן סוליס-כהן סקס העניקה לי ברוב טובה גישה למסמכי סולומון סוליס-כהן. תודה מיוחדת למרכז ע"ש ג'ייקוב ראדר מרקוס בארכיון היהודי-האמריקני, לחברה היהודית האמריקנית להיסטוריה, ולספריית אוניברסיטת פנסילבניה – המרכז על שם הרברט ד' כץ למחקר מתקדם ביהדות, שספרניו נענו לכל בקשותיי במהירות שיא. אוניברסיטת ברנדייס וחבריי לארי ז"ל, ננסי ועכשיו גם אנדרו גליק, היו פטרוני המחקר שלי מאז בואי לברנדייס ב-1990. אני אסיר תודה להם על תמיכתם המתמשכת.

דברי תודה

אני אסיר תודה למרכז זלמן שזר בירושלים על הוצאת המהדורה העברית של הספר לאור. יוסי מילוא תרגם באופן מבריק מאנגלית והדס אחיטוב עמלה על הטקסט בעריכה נפלאה והוסיפה לו שיפורים רבים. חיה פז כהן, מנהלת ההוצאה הקודמת, טיפלה במומחיות רבה בהיבטים המנהליים של התרגום, עזרא ברום, המנהל הנוכחי, המשיך וקידם את העבודה על הספר, יחזקאל חובב סיפק הנחיה נבונה בהיבטים הקשורים לעריכה, ונעה גרינולד־עסיס הפיקה את הספר בכישרון ובמסירות. קרן הצדקה ע"ש הארי ובסי רוזנברג ומרכז שוסטרמן ללימודי ישראל באוניברסיטת ברנדייס, שאותו יש לי הכבוד לנהל, תרמו בנדיבות לתרגום זה השואף להרחיב את הידע על ההיסטוריה של יהדות אמריקה במדינת ישראל.

את החוב הגדול ביותר אני חב כמובן למשפחתי: אשתי רות לנגר, הוריי זיכרונם לברכה, נחום והלן (הדסה) סרנה, חותניי ג'יימס ואלינוור לנגר, ילדיי ובני זוגם: אהרן סרנה (וטליה האוסמן) ולאה סרנה (ואיתן שווריץ), ולנכדיי הקטנים נחום לוי יצחק סרנה שווריץ ורפאל בנימין סרנה, שאולי ילעסו את הספר הזה, אבל בשנים הבאות אני מקווה שיוכלו להעריך אותו כערכו.

פתח דבר

ספר זה בוחן את הדרכים שבהן הסתגלו היהודים לארצות הברית של אמריקה, מהמהפכה האמריקנית במאה השמונה עשרה ואילך. האומה החדשה, שמשטרה הושתת על חוקה מיוחדת במינה, העניקה ליהודים מידה רבה של חירות ושוויון בתוך מסגרת דתית פלורליסטית, יותר משידעו אי פעם. היא הקנתה ליהודים הזדמנויות חדשות, ובה בעת הציבה בפניהם אתגרים חדשים.

השאלה איך להיות יהודים ואמריקנים בעת ובעונה אחת הייתה לשאלה מכוונת. היו שטענו בתוקף שיהודי טוב הוא אמריקני טוב ולהפך, ואין סתירה בין הדברים, אבל מניסיונם נוכחו היהודים לדעת שהמציאות מורכבת הרבה יותר. כך לדוגמה, ברוב שנות ההיסטוריה של אמריקה נמשך שבוע העבודה החוקי שישה ימים, ולפי חוקי המדינות ('החוקים הכחולים') יום המנוחה נקבע ליום ראשון. חוקים אלה העמידו בפני היהודים קושי גדול: האם לשלוח את ילדיהם בשבת לבית הכנסת או לבית הספר? האם ללכת לעבודה בשבת או לשמור על קדושתה ולהפסיד חמישים ושניים ימי עבודה, ולהסתכן, אם אתה שכיר, באיבוד מקום העבודה ('אם לא תבוא ביום שבת אל תטרח לבוא ביום שני'). גם החגים היהודיים העמידו קושי דומה. ספורטאים ידועים דוגמת כוכבי הבייסבול הֶנֶק גרינברג וסנדי קופֶקס עמדו בפני ההחלטה אם לשחק ביום הכיפורים במשחקי גביע העולם – עוד דוגמה למתח המובנה שאין מנוס ממנו, שניעור מפעם לפעם בין היהודיות לאמריקניות.

בין שתי תרבויות

חלקו הראשון של הספר בוחן כמה היבטים של נושא זה, ומראה כיצד ניסו היהודים, בדרכים שונות ובמועדים ובמקומות שונים, לשלב בין שתי התרבויות, ולמצוא, אם כי לא תמיד בהצלחה, סינתזה ביניהן. כבר ב־1783 הבטיחו יהודי פילדלפיה, בראשות מנהיגם הפטריוט הדתי גרשם סייֶס, ל'מועצת המבקרים של פנסילבניה' – גוף נבחר שתפקידו לפקח על פעילותו התקינה של הממשל במדינה – ש'התנהלותם והתנהגותם של היהודים עלו תמיד בקנה אחד עם הרעיון הגדול שביסוד המהפכה'. בדבריו התעלם סייסס בידועין מיהודים רבים שתמכו בבריטים בתקופת המהפכה, ובחר להדגיש את

הפטריטיות של היהודים, ואת ההתאמה הגמורה לכאורה בין 'התנהלותם והתנהגותם' לבין 'הרעיון הגדול שביסוד המהפכה'. הוא הבין את חשיבות ההצהרה שהיהדות וערכי המדינה החדשה הולכים יד ביד.¹

ואולם, מתברר שהשאלה כיצד בדיוק לאזן בין היהודיות לאמריקניות הייתה לאתגר מתמשך. בתקופות ממושכות בהיסטוריה היהודית האמריקנית, כפי שאראה בפרק הראשון, יהודי אמריקה אכן ניסו ליצור סינתזה בין שתי הזהויות הללו וביקשו לגבש יהדות ואמריקניות שיחזקו זו את זו. 'פולחן הסינתזה' הזה הפיח ביהודי אמריקה את התקווה האופטימית שבארצות הברית יעלה בידם להשיג את מה שלא הצליחו היהודים להשיג בשום מקום אחר בתפוצות. במקום לבחור בין שתי נאמנויות מתחרות – הדילמה הגדולה של הנאורות – הם שאפו להיות אמריקנים ויהודים בעת ובעונה אחת. יהודי אמריקה קידמו את החזון הזה בכמה וכמה דרכים, ובהן תמיכה בהגדרת אמריקה כמקום שבו הם מתקבלים בברכה כבני בית. בכך הם אף סייעו להגדיר מחדש מה בעצם פירוש הדבר להיות אמריקני.

הפרק השני מראה כיצד החלה 'התוכנית הגדולה של המהפכה', כדברי סייסס, לעצב את דמותה של יהדות אמריקה בעשרות השנים שמיד אחרי מלחמת העצמאות. בתגובה על המהפכה הפוליטית, החברתית והרוחנית שהביאה העצמאות והאמונות שהשתלשלו ממנה, נענתה יהדות אמריקה לאתגר והשתנתה כדי להתאים לאתוס הרפובליקני החדש של הארץ. חופש, חירות ודמוקרטיה נעשו מעתה ערכים דתיים חשובים ליהודים בשנים האלה. אחרי עשרות שנים של תסיסה דתית, תווה ובוהו וגישות מקוריות, קמה יהדות חדשה, דמוקרטית יותר, קשובה לפרוטסטנטיות שלאחר המהפכה ולערכים החדשים והמיוחדים של האומה האמריקנית.

התפילה לשלום המלכות שבה עוסק הפרק השלישי היא דוגמה מובהקת לדרך שבה שינו היהודים את 'התנהגותם והליכותיהם', כתגובה על ערכים אלה. הפרק מראה כיצד תפילה מסורתית, שנהגו לאומרה על מלכים, שינתה את ניסוחה ואת רוחה ועברה תמורה רבת-משמעות, כשהתלוותה ליהודים במהלך מאות שנים של שינויים פוליטיים, חברתיים ודתיים. גם גרסאותיה החדשות של התפילה עצמה וגם תפילות חדשות שחוברו במקום התפילה המקורית, מאירות את המאמץ של היהודים לאזן בין המסורת הדתית שלהם ובין מסירותם הפטריטיות. הם אף משקפים את היחסים המשתנים בין יהודי אמריקה ובין אמריקה כמדינה.

שני הפרקים הבאים הם שני מקרי-חקר פרטניים מסוגים שונים. כל אחד מהם בוחן

Schappes, *Documentary History*, pp. 63–66 1

כיצד 'התנהגותם והליכותיהם' של היהודים התפתחו מתוך יחסי גומלין עם התרבות האזרחית ('תרבות המקום') ועיצבו חזון ייחודי ואתוס קהילתי. הפרק הרביעי מראה כיצד בסינסינטי, שבה נמנו עם מייסדי העיר יהודים יוצאי בריטניה, הולנד וגרמניה, נשען החזון הזה על ארבע הנחות יסוד השלובות זו בזו: שיהודים יכולים להשיג הצלחה כלכלית בעיר; שיהודים יכולים לחיות מתוך דו־קיום חופשי, על בסיס שווה, עם שכניהם הלא־יהודים; שליהודים יש שליחות כתושבים טובים וכיהודים טובים לפעול למען שיפור מצב העיר; ולבסוף, שהיהודים מחויבים לפתח בסינסינטי יהדות מסוג חדש, שמתאימה יותר לסביבה האמריקנית מהיהדות המסורתית. פרק זה עוקב אחר עלייתו ונפילתו של החזון הנשגב הזה ומראה כיצד שילבו היהודים את שתי התרבויות ברמה המקומית.

הפרק החמישי ממקד את מבטו בבוסטון ומראה כיצד, בעיר אמריקנית שונה לחלוטין, יצרו יהודים מזרח־אירופים, שלא נמנו עם מייסדי העיר, אתוס מקומי ייחודי וחזון משלהם, אשר הושפע עמוקות מן התדמית של בוסטון כ'אתונה של אמריקה'. יהודי העיר ביקשו לעצב סינתזה יצירתית בין בוסטון ובין יהודיה, תערובת שקיוו שתשלב את התכונות הטובות ביותר של שתי התרבויות – 'אתונה' ו'ירושלים' – ותעזור ליהודים המחויבים לשתייהן להרגיש בני בית.

אבל לא כל היהודים ראו בסינתזה מטרה, ולא כולם הפנימו את 'ההתנהגות וההליכות' הנאותים שנדרשו מהם כ'בני בית'. היהודים גיבורי הפרק השישי התייצבו לנוכח החברה, כמבקרים, חתרנים ופורצי גדר. הם הרחיבו את גבולות ההתנהגות ההולמת של זמנם, קראו תיגר על הצביעות ועל הדעות הקדומות ומרדו בנורמות החברתיות והדתיות של זמנם. אף כי יהודים חתרנים אלה, שהפרו את מוסכמות התרבות של ימיהם, לא היו אופייניים כלל בראשית ימיה של אמריקה, הם האירו את הנושאים המרכזיים של חלק זה. לעומת רוב יהודי אמריקה, שביקשו לשלב בין שתי התרבויות בניסיון להיעשות בני בית, הם עיצבו את ההיסטוריה מתוך תודעה של זרים.

עיצובה של התרבות היהודית האמריקנית

בשלהי המאה התשע עשרה, כשתפחה אוכלוסיית היהודים באמריקה, שגשגו בקהילה היהודית מיזמים שנועדו לבצר אותה מן הבחינה הדתית והתרבותית. דור חדש של יהודים, נשים וגברים כאחד – רבים מהם צעירים, בעלי חינוך אמריקני, בטוחים בעצמם וצופים פני עתיד – קיבלו עליהם את המשימה להנהיג את יהודי אמריקה, ולהובילם מהמדבר של חוסר החשיבות אל הארץ המובטחת של מוניטין תרבותי יהודי. הם לא

הסתפקו עוד במטרה הראשונית להסכין עם אמריקה ולהסתגל אליה, אלא ביקשו לשנותה ולעשותה למרכז של תרבות, מחקר ויצירתיות יהודית.

שלושת הפרקים בחלק השני עוקבים אחר תמורה תרבותית זו. הפרק השביעי מציג את הנושא ומראה כיצד ומדוע התרחשו יוזמות דתיות-תרבותיות רבות כל כך – ורבות מהן בהובלה של נשים – בין שלהי שנות השבעים של המאה התשע עשרה למלחמת העולם הראשונה. הפרק מתרכז במאה התשע עשרה, ואף על פי כן יש בו גם ארבעה לקחים שכוחם יפה עדיין לחוקרי ההתחדשות התרבותית היהודית היום: ראשית, שההמשכיות תלויה לא פעם באי-המשכיות. כמה מן החידושים המוצלחים והיצירתיים ביותר של היהודים בשלהי המאה התשע עשרה, ובייחוד הדגש על פרטיקולריות דתי ועל ציונות, הפכו על פיה את חוכמת העבר. הנסיבות ההיסטוריות החדשות יצרו תנועות חדשות, דגשים חדשים ופרדיגמות חדשות – הפוכים לחלוטין מניסיון העבר. שנית, שאין לתת אמון בנוסחאות קסם. רבים מאלה שעסקו בשימור ובחידוש החיים היהודיים באמריקה במאה התשע עשרה, האמינו שפיצחו את סוד ההצלחה: התחדשות רוחנית, חינוך יהודי, ציונות, ניצול הפוטנציאל של הנשים היהודיות וכיוצא באלה. אך אם אף אחת מתרופות הפלא האלה, כשלעצמה, לא מימשה את הציפיות שנתלו בה, כולן יחד נחלו הצלחה מפליאה, ובדרכים שאיש לא יכול היה לחזות מראש. שלישית, שהרעיונות היצירתיים ביותר לחידוש החיים היהודיים נבעו לא פעם מלמטה למעלה ומבחוץ פנימה, ולא להפך. דווקא הצעירים, אלה המנוכרים ושוכני השוליים של החיים היהודיים, הצמיחו גישות חדשניות ורעיונות יצירתיים, מפני שהם לא היו מקובעים באמונתם בהנחות היסוד המרכזיות של הקהילה. ורביעית, שאתגרים שמתמודדים אתם כהלכה עשויים להביא תועלת לקהילה היהודית ולחזק אותה. הקהילה היהודית של שלהי המאה התשע עשרה הפריכה את נבואותיהם של חזוי השחורות למיניהם וידעה תקופות מפתיעות של פרי חיים חדשים.

הפרק השמיני בוחן כיצד סייעה 'האגודה היהודית להוצאה לאור' לעצב את החיים החדשים הללו. הוא טוען ששני דחפים מרכזיים עמדו ביסוד המאמץ הזה: החתירה לגבש מרכז תרבות יהודי חדש באמריקה, והשאפה למוג את יהודי אמריקה לקהילה כלל-ארצית שתרבות דפוס אחת קושרת אותה יחד. היעד הראשון הושג, השני לא. בסופו של דבר לא איחד הדפוס את יהודי אמריקה אלא ייצג את כל מה שמפלט אותם. אותו מתח בין היחיד לרבים – בין אונגוס לפלורליזם – שאפיין צדדים אחרים רבים כל כך של התרבות האמריקנית, נעשה גם למאפיין המובהק של התרבות היהודית.

הפרק התשיעי, המוקדש ל'בית המדרש לרבנים באמריקה', בוחן מתח אחר

בתרבות היהודית של אמריקה: המתח בין טקסטים נצחיים ובין ענייני דיומא. הוא מראה כיצד בתוך עולם בית המדרש, אם כי לא רק שם, התחרו חוקרים, הספונים במגדל השן של חקר טקסטים יהודיים מסורתיים, בחוקרים פעלתניים שביקשו ליישם טקסטים אלה לשיפור חיי היהודים. הפרק טוען שהחזונויות המתחרים הללו של המחקר היהודי – זה המכוון לקהל צר ומלומד וזה הפופולרי המיועד לכול – שיקפו תפיסות עולם שונות לחלוטין, לא רק באשר למטרות הלמידה והמחקר היהודי אלא גם באשר לייעדי בית המדרש, מחויבותו ושליחותו בעולם.

אמונות מתנגשות

כבר בתחילה התנגשה המטרה הנשגבת – לפתח את אמריקה כמרכז יהודי של תרבות, יצירה ומחקר – עם השאיפה המעשית והיום-יומית הדחופה, לשמר את הדת, התרבות והקהילה שהבדילו את היהודים משכניהם. החירות העניקה ליהודים את התעוזה לחלום חלומות גדולה, אבל גם את הכוח לעצב את גורלותיהם הדתיים, יהיו אשר יהיו. כך אירע שבכל דור ודור חזרו יהודי אמריקה ותהו, כיצד ישתלבו ילדיהם שלהם באמריקה והאם נכדיהם יישארו יהודים.

חוקר התלמוד הדגול, הרב יעקב דוד וילובסקי מסלוצק (הרידב"ז, 1845–1913), שכיהן במשך תקופה קצרה ורצופה חילוקי דעות כרב הראשי של שיקגו, התפנה ממחקריו במועד כלשהו, ב־1903 או 1904, כדי לבחון נושא זה. חיבורו על מצב היהדות באמריקה נכתב בעברית (בכתב רש"י) ונועד לקהל מצומצם, והוא מובא בהקדמה למחקרו הלמדני 'ספר נמוקי רידב"ז' משנת 1904.

'כשגלו ישראל לארצות הברית, מדינה משופעת בפרנסה', כך פתח את ההקדמה, 'חפו לגדולה ולכבוד בין העמים. אבל המדינה הזאת היא מתנגדת בעצם לשמור התורה והיהדות מפני חוקים ונימוסים, כגון החוק שכל הבנים והבנות ילכו לשקולין [=בתי ספר] מעורב עם עם הארץ... זכרים ונקבות ביחד'. וכשהנער 'מבלה רוב ימיו בהשקול', התריע וילובסקי, 'רוחו של הנער מוזר [=נעשה זר] לישראל'. הוא אף קבל על כך ש'גם שמירת ש"ק [=שבת קודש] קשה מאוד' באמריקה, וגינה את ריבוי ההפרות של כללי הכשרות וחיי הנישואים, ואף התריע על 'עוד רעה חולה' – 'חופש הדפוס', שמתיר ל'רשעים' להוציא לאור כתבי עת שמבזים את אלוהים, את התורה ואת חכמי הדת בלי חשש ובלי עונש. בסוף דבריו הציע וילובסקי הצעה המבוססת על מה שלמד מן הקתולים בשיקגו: הוא קרא ליהודים להקים בתי ספר יהודיים קהילתיים משלהם, שבהם ילמדו ילדים יהודים תורה וגם נושאים חילוניים. 'הפולנים הבאו לארץ הזאת עשו כן', ציין.

הם פתחו 'בתי ספר בטשאטשעס [=בכנסיות] שלהם למען שלא יתקלקלו דתם. ולמה לא נבוש אנחנו עם קדוש, זרע ישורון, לעשות כן עם בנינו הקטנים?'² קיינותיו של הרידב"ז מצביעות על סוגיות חשובות שנדונות בחלקו השלישי של הספר. ראשית, הדאגה לעצם הישרדותה של דת מיעוט, לנוכח לחצי התבוללות של הרוב המכריע. יהדות אמריקה, לפי הבנתו, אינה מתקיימת בתוך עולמה הצר, במנותק מן הזרם המרכזי הנוצרי; אדרבה, היא נתונה במתח מתמיד ומתמשך עם מנהגי הארץ ואורחותיה, ובשל כך נשקפת סכנה להמשך קיומה. וילובסקי ראה בדת האמריקנית בכללותה סביבה דינמית ופולמוסית, שדה קרב של תרבויות מתנגשות ואמונות מיעוט שנאבקות לשמור על נבדלותן בארץ 'משופעת בפרנסה'. ההתבוללות וההסתגלות – נושאים מרכזיים שהיסטוריונים וחוקרים עוסקים בהם – היו תועבה בעיניו. הוא הדגיש דווקא את ההתנגדות לזרם המרכזי.

שנית, דברי הרידב"ז מדגישים את חשיבות החינוך כגורם מרכזי במאבק הדתי והתרבותי. מגני הדת חששו, ולא בכדי, שבתי הספר הציבוריים יטמיעו בתלמידיהם את ערכי הזרם המרכזי וינכרו אותם מהוריהם וממורשתם התרבותית. בימים שבהם רוב האמריקנים (ובהם גם רוב היהודים) העלו על נס את בתי הספר הציבוריים כאמצעי להקניית 'ערכים אמריקניים' לילדיהם, הציג וילובסקי שאלות מטרידות ותהה אם אמנם החינוך הציבורי האחיד עולה בקנה אחד עם המטרה של שמירת דת המיעוט. ולבסוף, חיבורו של הרידב"ז מראה שאפילו מי שמתנגדים בתוקף להשתלטות תרבות הרוב אינם שוחים לבדם נגד הזרם. הם ראו בעצמם חלק מקהילה של זרים מן הבחינה הדתית, והבינו שאפשר להפיק תועלת רבה מהתבוננות באלה ששוחים לצדם ויש להם מטרות דומות. כמו בתי הספר הקהילתיים של הפולנים הקתולים, ששבו את דמיונו של וילובסקי, למדו היהודים אסטרטגיות הישרדות משכניהם במקרים רבים אחרים. השאיפה 'למען שלא יתקלקלו דתם' הייתה דגל שתחתיו יכלו להתכנס אפילו מי שתפיסות עולמם שונות בתכלית שינוי.

יחסים דינמיים אלה בין מיעוט של זרים לרוב של בני בית, הם העומדים במרכזו של החלק השלישי. הפרק העשירי מתמקד במאה התשע עשרה ומראה כיצד השיבו היהודים מלחמה שערה נגד המיסיונרים הנוצרים שגמרו אומר להעבירם על דתם. הוא מתווה כמה וכמה תגובות, פומביות ופרטיות, במילים ובמעשים, על פעילות המיסיון ומסיים בפרדוקס: לא זו בלבד שהמיסיון לא המיר את דתם של יהודי אמריקה, אלא הוא

2 וילובסקי, ספר נמוקי רידב"ז, עמ' 3–11. על וילובסקי ראו Abraham Karp, 'Ridwas, Rabbi Jacob David Wilowsky', pp. 215–237; Rothkoff, 'American Sojourns of Ridbaz'

אף סייע ליהודים, באתגר שהעמיד לפניהם, להיעשות קהילה מגובשת ובטוחה בעצמה יותר מכפי שהייתה קודם לכן.

גם הפרק האחד עשר עוסק במאה התשע עשרה ובו חן את הפער שבין התפיסות המקובלות מדורי דורות של הנוצרים על היהודים, לבין המציאות בפועל. התפיסות המקובלות העמידו את דמות 'היהודי המיתי' – זה שהכירו מהכנסייה ומספרי הקודש, דמותו של הורג ישו המקולל במסורת הנוצרית והמעוגנת היטב בתרבות המערבית – לעומת המציאות שהציגה את 'היהודי האמיתי', זה היהודי היום-יומי, הפרואני, שאותו פגשו הנוצרים יותר ויותר בין שכניהם וחבריהם. וככל שהתרבו המגעיים בין נוצרים ליהודים כך גברה ההתנגשות בין המיתוס למציאות. הניסיונות הרבים ליישב את הפער הזה עיצבו את יחסי הנוצרים והיהודים בארצות הברית עד ימינו.

שְׂאִילָה תְּרַבּוּתִית וְהִתְנַגְדוּת תְּרַבּוּתִית בְּאֻמְרִיקָה

ביחסים בין נוצרים ליהודים דנים ארבעת הפרקים שבחלק האחרון. יהודים ונוצרים התנגשו זה בזה לא פעם כבר בבית הספר. זמן רב קודם שראה הרידב"ז בחינוך את נקודת המוקד של מאבקי הדת והתרבות, התגוששו ספרי הלימוד בבתי הספר היהודיים והפרוטסטנטיים של יום ראשון בענייני תיאולוגיה ופירוש התנ"ך, בכל מקום שיהודי אמריקה חיו בו. הפרק השנים עשר מתאר שני ספרי לימוד בבתי ספר יהודיים של יום ראשון במאה התשע עשרה, ששיקפו מאבק זה, ושניהם זורים אור על נושאים של שְׂאִילָה תְּרַבּוּתִית וְהִתְנַגְדוּת תְּרַבּוּתִית, שהיו מכריעים כל כך בחשיבותם ביחסים בין נוצרים ליהודים. בתחום החינוך, כמו בזירות רבות אחרות, למדו היהודים משכניהם הלא-יהודים ובה בעת התחרו אתם. כאמריקנים טובים הם ביקשו להיות חלק מן הקהילה הרחבה, וכיהודים הם ביקשו להיות נפרדים ממנה בדתם ובתרבותם.

שני הפרקים הבאים בוחנים את הממדים המקרו-קוסמיים של יחסי יהודים ונוצרים בארצות הברית. הם מראים כיצד שילבו הנוצרים אהבה כלפי היהודים ותמיכה בזכויותיהם, יחד עם התקווה הנסתרת שהם ייטמעו בסופו של דבר בחיק הכנסייה הנוצרית. הם גם מראים כיצד לא פעם נעזרו הנוצרים בכוחה של המדינה כדי לזכות ביתרון בשוק הדתות של אמריקה, ובתוך כך דחקו את היהודים ומיעוטים לא-נוצריים אחרים למעמד נחות. 'תיאולוגיית החילופין' (supersessionism) הנוצרית התמתנה עם הזמן, בזכות פעולתם של גורמים אחרים כגון המחויבות של הזרם המרכזי לחופש דת ופלורליזם, ובשל התחזקות הוולונטריות, הבריתות הפוליטיות בין מיעוטים דתיים ופעולתם של גופים בין-דתיים וארגונים לקשרי קהילה. עם הזמן נחלשה גם השפעתם

של המאפיינים הלא-תחרותיים שהעניקו יתרון לנצרות במרחב הציבורי, בבתי הספר הציבוריים, בכוחות המזוינים ובמוסדות הענישה באמצעות פסיקות בתי משפט ופעילות פוליטית. מעתה, כששוק הדתות החל לפעול מתוך חירות, ללא התערבות המדינה, התחרות החופשית החלה לחולל שינויים. שוב ושוב, כמו שעשה הרב וילובסקי בשעתו, למדו יהודי אמריקה מקבוצות הדת האחרות שיטות מוצלחות ורתמו אותן לחיזוק הקהילה הדתית שלהם עצמם.

אם אמריקה אינה חברה נוצרית – כמו שהיהודים טוענים זה זמן רב – איזו חברה היא באמת, ומה הם היחסים בין החברה הזאת ובין המדינה? הפרק החמישה עשר, 'דילמות של יהודי אמריקה בסוגיות דת ומדינה', מראה שתגובת היהודים לא הייתה אחידה במהלך ההיסטוריה. מנהיגים יהודים דגלו תחילה בשוויון כל הדתות לפי החוקה, ואילו אחרים ביקשו, בעקבות תומס ג'פרסון, להקים חומה שתפריד את המדינה מכל הדתות גם יחד. איזה משני חזונות אלה – מעמד שווה לפי החוק או הפרדה גמורה בין דת למדינה – טוב יותר ליהודים? האם ראוי ליהודים לחבור אפילו לאתאיסטים כדי להגן על האינטרסים שלהם? באיזו מידה ראוי שהאינטרס הקבוצתי של היהודים יגבר על אידיאל הפרדה, למשל בניסיון להשיג מימון מטעם המדינה לבתי ספר יהודיים או לאבטחת מוסדות יהודיים? עד כה לא נמצאה תשובה מוסכמת לשאלות אלה.

גם על השאלה המכוננת המרחפת מעל הספר כולו – כיצד להיות יהודי ואמריקני בעת ובעונה אחת וכיצד להסכין עם אמריקה – אין עדיין תשובה. היא מושפעת מן העבר, מעוצבת בידי ההווה ושואבת השראה מחזיונות אידיליים של העתיד, אבל היא תהליך שלא יסתיים לעולם.